

УДК 911.3

Топчієв О.Г.

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної та соціальної географії й туризму
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Яворська В.В.

доктор географічних наук, професор,
професор кафедри економічної та соціальної географії й туризму
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Ніколаєва О.І.

аспірант кафедри економічної та соціальної географії й туризму
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ ОГЛЯД

Рекреаційно-туристична діяльність у регіоні розглядається географами як міжгалузевий господарський комплекс, що дає можливість досліджувати її за всіма предметними складовими: як галузь господарства й вид діяльності – економічної та позаекономічної; як соціальну суб'єкт-об'єктну систему; як напрям життєдіяльності населення. Підкреслюється особлива роль географічної науки в розробленні предметної області рекреаційно-туристичної діяльності та формуванні її концептуально-понятійних засад.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, туризм, рекреація, господарство, населення.

Рекреационно-туристическая деятельность в регионе рассматривается географами как межотраслевой хозяйственный комплекс, что дает возможность исследовать ее по всем предметным составляющим: как отрасль хозяйства и вид деятельности – экономической и внеэкономической; как социальную субъект-объектную систему; как направление жизнедеятельности населения. Подчеркивается особая роль географической науки в разработке предметной области рекреационно-туристической деятельности и формировании ее концептуально-понятийных основ.

Ключевые слова: рекреационно-туристическая деятельность, туризм, рекреация, хозяйство, население.

Topchiev O.H., Yavorska V.V., Nikolaeva O.I. Recreational-tourist activity as a component regional economic complex: the conceptual-conceptual overview

Recreational-tourist activities in the region are considered by geographers as a intersectoral the economic complex, which gives the opportunity to explore it in all subject components: as the economic sector and type of activity – economic and non-economic; as a social subject-object system; as the direction of the population. The special role of geography in the subject field of the development of the recreational – tourist activities and the formation of its conceptual-conceptual foundations.

Key words: recreation and tourism activities, tourism, recreation, economy, population.

«Найбільш підготовлені до розуміння сутності туризму представники географічної науки».

З доповіді Генерального секретаря ВТО

Ф. Франжіаллі

на Міжнародному форумі АМФОРТ, 2000 р.

Постановка проблеми. Рекреаційно-туристична діяльність стала важливою складо-

вою національної економіки та багатьох регіональних господарських комплексів України. Разом із тим у цій галузі досі існують помітні концептуально-понятійні розбіжності та неузгодженості. Рекреацію й туризм розглядають як потужний соціальний феномен, пов'язаний із «революцією послуг», як галузь економіки, що перебуває на стадії формування, як

міжгалузевий господарський комплекс зі дуже нечіткими межами, як вид діяльності – економічний та позаекономічний, як різновид життєдіяльності.

Предметна невизначеність рекреаційно-туристичної діяльності (далі – РТД) зумовлена її міждисциплінарним характером, предметною багатоаспектністю, високою динамікою розвитку, нетривалим існуванням у ролі нового наукового напрямку. Головна особливість РТД – своєрідна роль населення. Як і в інших видах соціально-економічної діяльності, населення формує запит на рекреаційно-туристичні послуги й товари і споживає їх. Але самі туристи й рекреанти – споживачі рекреаційно-туристичних послуг є обов'язковою складовою такої діяльності. Населення формує потоки рекреантів і туристів та їхні зв'язки з рекреаційно-туристичною «індустрією». Тому населення необхідно розглядати і як *своєрідний ресурс РТД*, без якого така діяльність просто неможлива. Обсяги цього «ресурсу» залежать від якості життя, доходів населення, його культурно-освітнього рівня й менталітету. Наголосимо: специфіку РТД визначає особлива й унікальна роль населення, яке є замовником і споживачем рекреаційно-туристичних послуг, а також безпосереднім учасником РТД – її «людським ресурсом». Рекреаційно-туристична діяльність інтегрує всі сфери життєдіяльності й переважно більшість галузей господарства, у її впорядкуванні беруть участь численні науки. Це типова міждисциплінарна наукова проблема, що потребує визначення її міжпредметної області, а також галузевих внесків і підходів до її розроблення.

Постановка завдання. Мета роботи – обговорення та розроблення концептуально-понятійного апарату рекреаційно-туристичної діяльності в цілому, а також визначення ролі географічної науки в розробленні її предметної області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі загальноприйняте розуміння РТД ще не сформоване. Коротко розглянемо найбільш поширені напрямки й підходи її визначення. За першим напрямком РТД характеризують як чинник цивілізаційного поступу людства. Дослідники наголошують, що феномен бурхливого зростання РТД – це туристична «револю-

ція», зіставна за своїми наслідками з індустріальною революцією. Туризм характеризують як багатогранне явище суспільного життя, як могутню й динамічну світову індустрію, як розгалужену соціальну систему, що генерує великі потоки туристів (мандрівників), створює сотні мільйонів робочих місць, являє собою важливий чинник формування способу життя й задоволення потреб людини [4; 7; 8; 11].

За другим напрямком РТД розглядають як галузь. Сучасний туризм має всі ознаки *галузі чи виду економічної діяльності* [3; 4; 11]: запит суспільства на туристичні послуги, виробництво й реалізацію таких послуг, використання спеціальних ресурсів і технологій, специфічні організаційно-економічні форми. Водночас рекреаційно-туристична діяльність не входить до офіційних переліків галузей та видів економічної діяльності внаслідок своїх специфічних рис. Туристичний продукт (турпродукт) як товар являє собою пакет своєрідних послуг, що їх надають численні сусідні й суміжні галузі. Чи не найголовніша особливість рекреаційно-туристичної діяльності – стрижнева роль населення. В усіх інших галузях населення – замовник і споживач певного продукту, а головне – його виробник. Для туризму така роль населення також властива, але разом населення формує потік туристів і є безпосередньою складовою туристичного процесу. З'являється потреба в специфічній оцінці населення як *ресурсного чинника туризму*.

За цим напрямком туристичну діяльність характеризують як *економічну систему*, що має на меті виробництво та обмін туристичними послугами й товарами [3; 4]. Сукупність підприємств і організацій сфери послуг і сфери матеріального виробництва, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін та споживання туристичних послуг і товарів, освоєння та експлуатацію туристичних ресурсів, а також формування інфраструктурної матеріально-технічної бази туризму, називають *туристичною індустрією* [3; 4; 7]. З точки зору ринкових відношень туризм є ринком, на якому туроператори з товарів і послуг, що їх надають багато різних галузей, формують туристичний продукт і пропонують його споживачам – туристам. І знову підкреслимо міжгалузеві та інтеграційні аспекти організаційно-еконо-

мічних форм рекреаційно-туристичної діяльності. Туризм охоплює більшість галузей економіки: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, торгівлю, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, побутові послуги, культуру, мистецтво, спорт, науку, кредитно-фінансове й страхове обслуговування, інформатику.

Вузловою ланкою в вітчизняній систематиці видів економічної діяльності (КВЕД – 2010) є розділ 79 секції N – діяльність туристичних агентів, туристичних операторів, надання інших послуг бронювання та пов'язана діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Їхній перелік продовжує розділ 77 – оренда, прокат і лізинг, розділ 81 – обслуговування будинків і територій, розділ 82 – адміністративна та допоміжна офісна діяльність, інші допоміжні комерційні послуги.

Однозголовних цільових настанов рекреації – оздоровлення та лікування, – безпосередньо пов'язана із секцією Q, розділом 86 – охорона здоров'я. Для багатьох видів рекреації базовою є секція R – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, зокрема її розділи: 90 – діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг, 91 – функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури, 92 – організування азартних ігор, 93 – діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг. Стрижневою для рекреаційної діяльності є секція I – тимчасове розміщування й організація харчування, у складі якої два розділи: 55 – тимчасове розміщування та 56 – діяльність із забезпечення стравами та напоями.

Як бачимо, новітня класифікація видів економічної діяльності, яка доповнює й частково замінює традиційну галузеву систематику, неспроможна однозначно визначити місце рекреації та туризму як виду економічної діяльності. Як і в галузевій класифікації, рекреаційно-туристична діяльність охоплює безліч класифікаційних одиниць.

За третім напрямком рекреаційно-туристичну діяльність розглядають як *соціальну систему* [2; 7; 10; 11], в якій розрізняють дві підсистеми: 1) суб'єкт туризму – туристи, що споживають туристичні послуги й товари; 2) об'єкт туризму – туристичний регіон і об'єкти показу, а також туристичні організа-

ції та підприємства. Фахівці туризму стверджують, що саме переміщення туристів формує системоутворюючі зв'язки в туристичній діяльності. Про методологічні труднощі такого підходу свідчить та обставина, що суб'єктами туристичної діяльності за визначенням ВТО є туроператори, турагенти та екскурсанти, а також заклади туристичного обслуговування і т. ін. Але в туристичній діяльності обов'язково беруть участь і самі туристи – споживачі туристичних послуг. Отже, суб'єктами ринкових відносин у туристичній діяльності реально є:

- організатори та продавці туристичних послуг (туроператори, турагенти);
- контрагенти – виконавці послуг (компанії-перевізники, готелі, ресторани, екскурсійні бюро);
- туристи – покупці та споживачі турпродукту, а також окремих послуг.

Розгляд РТД як економічних та соціально-економічних систем окреслює лише окремі її аспекти, до того ж достатньо обмежені. Набувають поширення підходи, за якими розглядають переважно позаекономічні функції РТД.

Чимало дослідників визначають туризм як відокремлену систему, що складається з людей, які подорожують. На думку французького філософа Г. Марселя, саме турист є центральним об'єктом туризмології на противагу економічному чи «індустріальному» підходам: турист – «*homo viator*», людина-мандрівник, блукач.

Н. Лейпер характеризує туризм як просторову різнопланову людську діяльність і наголошує на діяльній принципі як основному в теорії туризму. Він визначає туризм як цілісну систему, що поєднує туристів, туристичні дестинації (об'єкти, міста, регіони) та туристичну індустрію. Такий підхід до визначення предметної області РТД називаємо *діяльним* (за Лейпером) і позначаємо як четвертий напрям її розроблення. Американські дослідники Д. Маккенел та Н. Габурн подають своєрідне географічне узагальнення: туризм формує новий тип простору, відбувається священне таїнство переходу від повсякденності до свят. Американський географ О. Тофрлер наслідки бурхливого зростання туризму формулює так: ми є свідками руйнування значення місця в людському житті.

П'ятий напрям предметного уявлення РТД розглядає рекреаційно-туристичну діяльність комплексно як складну соціально-економічну систему, що інтегрує масову організовану рекреацію (лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну, розважальну), туризм, а також неупорядковану рекреацію (самодіяльні рекреація та туризм). Такий підхід характеризує рекреаційно-туристичну діяльність регіону чи країни як *міжгалузевий комплекс* [2; 5; 10]. Ним користуються географи, спеціалісти з регіональної економіки, економісти. Поняття «міжгалузевий комплекс» розроблене переважно для сфери матеріального виробництва. Його використання для вивчення РТД орієнтоване більшою мірою на сферу послуг і види діяльності населення, що виходять за межі офіційних класифікацій і рубрикацій. До того ж і тут визначена особлива роль населення, яка є обов'язковою складовою рекреаційно-туристичної діяльності і являє собою її своєрідний «людський ресурс».

Міжгалузевий комплекс РТД – це сукупність різних видів діяльності населення – економічних і позаекономічних, а також форм дозвілля, які забезпечують потреби населення регіону (країни) у послугах відпочинку, оздоровлення, лікування та туризму, супутніх соціальних послугах та рекреаційно-туристичній інфраструктурі. Географічною основою формування регіональних міжгалузевих комплексів РТД слугують *рекреаційно-туристичні ресурси – дестинації*, що визначають спеціалізацію регіону за видами РТД. Залежно від рівня розвитку РТД у регіоні можуть формуватися органи управління рекреаційно-туристичної діяльності.

Географи інтенсивно розробляють засади *рекреаційного природокористування*. Проведена значна робота з інвентаризації та попередньої оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів України та її регіонів [1; 5; 12]. На порядку денному розроблення географічних кадастрів рекреаційно-туристичних ресурсів на регіональному й національному рівнях. Розробляється територіальна систематика *рекреаційного потенціалу*, безпосередньо пов'язана з територіальною організацією РТД, про що йтиметься далі.

У розроблені предметної області РТД посилюється її ресурсна орієнтація. Туризм розглядають як ресурсну галузь: споживча вартість

туристичного продукту залежить від якості рекреаційних ресурсів, на оцінку яких поширюють рентний підхід. Запроваджено поняття ренти *рекреаційного ресурсу* (Дж. Крамптон, США) які різниці між доходом від використання наявного ресурсу та його мінімальним (за використанням) значенням. Цей підхід необхідно покласти в основу кадастрової оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів.

Запроваджено й розроблено нове поняття – «дестинація», на його основі сформувався географічна концепція оцінки туристичних ресурсів – *концепція дестинацій*. Її розробник, Н. Лейпер, туристичну дестинацію визначав як транзитний район, куди спрямовуються туристичні потоки, і як сукупність об'єктів показу для туристів і екскурсантів. Наразі дестинацію розглядають як головну складову інтегрованої оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів, як вузлову ланку туристичного продукту. Поняття «дестинації» (крім туристичних ресурсів) включає також туристичну інфраструктуру, туристичні підприємства й організації, підприємства – партнери з обслуговування туристів, соціально-економічне середовище території, що приймає туристів, місцеве населення з його менталітетом і традиціями. У такому розумінні дестинації відповідають поняттю «туристичний район».

За сучасними поглядами рекреаційно-туристичні ресурси розглядають більш узагальнено, на рівні рекреаційно-туристичних регіонів. Дестинаціями називають території, що привертають увагу туристів і рекреантів разом із рекреаційними ресурсами, туристичною інфраструктурою, туристичними об'єктами й послугами, які входять до складу туристичних продуктів. У «туристичному словнику» (2003 р.) дестинації – це країни, регіони, міста, що привертають туристів, є головними осередками локалізації туристичної діяльності, потоків туристів та їхніх витрат. Це місця максимальної концентрації туристичних пам'яток та засобів туристичної діяльності. Т. Ткаченко визначає дестинацію як об'єкт (місто, регіон, район, місцевість, місце, заклад), що має туристично-рекреаційні ресурси – унікальні чи специфічні, притягальні для туристів, доступні завдяки необхідній інфраструктурі (зручності, послуги), доведені до споживача в вигляді сформованого й підготов-

леного на продаж сучасними засобами маркетингових комунікацій (логотип, торгова марка та ін.) туристичного продукту [9].

Сучасні дослідники виділяють такі загальні характеристики дестинацій: 1) туристичні

ресурси; 2) туристична інфраструктура; 3) туристичні підприємства й організації; 4) супутні підприємства з обслуговування туристів; 5) соціально-економічне середовище; 6) місцеве населення з його менталітетом.

Рис. 1. Функціональна структура рекреаційного комплексу

Необхідно звернути увагу на розроблення форм територіальної організації РТД на різних рівнях. Можна сподіватись, що на локальному та регіональному рівнях вузловою ланкою РТД будуть дестинації – локальні й регіональні зосередження рекреаційно-туристичних ресурсів, що мають відповідну інфраструктуру. На глобальному (міжнародному) рівні РТД зберігає мережеву форму територіальної організації, вузлами якої є світові центри й райони туризму, а також головні райони формування туристичних потоків. Глобальну й макрорегіональну мережу міжнародних туристичних маршрутів формують потоки туристів, тому світова туристична мережа має досить стабільну конфігурацію, оскільки світові й регіональні центри й райони туризму зберігають свою атрактивність. Також рекреаційно-туристичні мережі мають риси динамічності, пов'язані з формуванням нових туристичних центрів і появою нових маршрутів.

У географії та регіональній економіці рекреаційно-туристичну діяльність розглядають як *міжгалузевий комплекс*. З одного боку, рекреація й туризм зачіпають практично всі сектори й галузі господарства: промисловість, сільське господарство, транспорт та інфраструктурні галузі, соціальну сферу в цілому, сферу обслуговування, соціальну інфраструктуру, культуру, освіту, науку, управління. З іншого – у складі господарського комплексу формуються напрямки економічної діяльності й галузі, безпосередньо пов'язані з рекреацією та туризмом, наприклад, масовий відпочинок населення (неорганізований і організований) і туризм. Існує також потужна *сфера побутової рекреації населення*, яка нині ще не визначена як складова господарського комплексу і яка потребує дослідження, планування й управління. Географи традиційно називають рекреаційно-туристичне господарство країни чи регіону рекреаційним або ж рекреаційно-туристичним комплексом, підкреслюючи його міжгалузевий склад і характер.

Висновки з проведеного дослідження. Наведена функціональна структура рекреаційного (рекреаційно-туристичного) комплексу (рис. 1) дає змогу розглядати РТД регіону в цілому (комплексно) і покомпонентно – за окремими блоками та показниками.

Схема підкреслює можливість вивчення РТД регіону в цілому, включаючи всі види й форми рекреації й туризму. Нагадаємо, що наразі в нас відсутній облік масової неорганізованої рекреації, тому вона лишається поза увагою статистики й органів управління. У жодній формі не розглядається побутова рекреація – релаксація, хоча існує реальна потреба в її обліку та оцінці.

Стає можливим досліджувати рекреаційно-туристичну індустрію регіону як сукупність рекреантів і туристів, рекреаційно-туристичних ресурсів (дестинацій), рекреаційно-туристичної інфраструктури; як виробництво туристичних продуктів і рекреаційно-туристичних товарів, обслуговування рекреантів і туристів, управління рекреаційно-туристичною діяльністю в регіоні.

Функціональне структурування рекреаційного комплексу регіону повною мірою висвітлює всі предметні напрями рекреаційно-туристичної діяльності, що були окреслені раніше. Туризм можна розглядати як галузь економіки регіону, виділяючи відповідні блоки: туристи, туристичні ресурси (дестинації), інфраструктуру, виробництво туристичних продуктів та товарів, обслуговування туристів, туристичний маркетинг і менеджмент. Для представлення рекреації й туризму як окремого виду економічної діяльності до цього переліку слід додати організовану рекреацію з її ресурсами, інфраструктурою, виробництвом рекреаційних послуг і товарів, профільними маркетингом і менеджментом.

За функціональною структурою рекреаційного комплексу регіону (рис. 1) розрізняють різноманітні системні формалізації РТД – соціальні, діяльнісні, соціально-економічні. Зокрема в географії поширена суб'єкт-об'єктна системна формалізація, за якою рекреанти й туристи складають суб'єкт системи, а вся інша туристична індустрія є її об'єктом. Можемо також розглядати як об'єкт системи виробників рекреаційно-туристичних продуктів (турпродуктів) і товарів, а їхнє оточення, включаючи й самих туристів, – як об'єкт системи ринку турпродуктів.

На особливу увагу заслуговує відносно нове поняття дестинації, що є узагальненою характеристикою туристичних ресурсів, включаючи

туристичні регіони, їхні природно-географічні особливості, об'єкти показу, туристичні маршрути, туристичну інфраструктуру й туристичну індустрію в цілому. Наведена схема функціональної структури рекреаційно-туристичного комплексу є тематичним орієнтиром для більш глибокого й змістовного дослідження рекреаційного господарства регіону, обґрунтування напрямків його подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бейдик О. Рекреаційно-туристичні ресурси України : методологія та методика аналізу. Термінологія, районування / О. Бейдик. – К. : ВЦ Київський університет, 2001. – 398 с.
2. Ван Циншен. Основы территориальной организации рекреационной географии / Циншен Ван. – Одесса : Астропринт, 2003. – 124 с.
3. Величко В. Організація рекреаційних послуг / В. Величко. – Харків : ХНУМГ, 2013. – 202 с.
4. Зорин И. Энциклопедия туризма : [справочник] / И. Зорин, В. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 368 с.
5. Любіцева О. Туристичні ресурси України / О. Любіцева, Є. Панкова, В. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2007. – 372 с.
6. Масляк П. Рекреаційна географія / П. Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
7. Олійник Я. Теоретичні основи туризмології / Я. Олійник, А. Степаненко. – К.: Ніка – Центр, 2005. – 316 с.
8. Пазенок В. Філософія туризму / В. Пазенок, В. Федорченко. – К. : Кондор, 2004. – 268 с.
9. Ткаченко Т. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу / Т. Ткаченко. – К. : Нац. торг. екон. ун-т, 2009. – 463 с.
10. Топчів О. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики (розділ XIV. Рекреаційно-географічні дослідження) / О. Топчів. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
11. Туризмологія (теорія туризму) : [навчально-методичний посібник]. – К. : КУТЕП, 2010. – 70 с.
12. Фоменко Н. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. Фоменко. – К. : Центр навч. літератури, 2007. – 312 с.